

ЄЖИ АНДЖЕЄВСЬКИЙ

Єжи Анджеєвський (нар. 1909 р.) — прозаїк, есеїст, сценарист. Автор романів: «Попіл і діамант» (1948), «Іде, стрибає по горах» (1963), повістей: «Лад серця» (1938), «Темрява вкриває землю» (1957), «Врами раю» (1960), збірок оповідань: «Ніч» (1945), «Золотий лист» (1955) та ін.

ВЕЛИКА КУПА ПІСКУ І МАЛА

Зиму шістдесят шостого — шістдесят сьомого років і весну я жив у Парижі, в студії на шостому поверсі старого будинку по вулиці Гізар, а тому часто, в різні години, заходив до найближчого бістро на площі Сен-Сюльпіс, поряд з вуличкою де Канетт, удень дуже тихою й начебто добропристойною, тож людині, не обізнаній з таємницями цього кварталу, не спало б і на думку, що пізно ввечері, коли площа з важким фасадом церкви та численними крамницями, де торгують предметами культу, поринає в сон, на цій дрімливій вуличці пробуджується нічне життя з його спокусами та нескромними розвагами.

Моє бістро провадило денне життя, з темними справами вулиці де Канетт, здається, нічого спільного не мало, було затишне і, за винятком полудня й надвечір'я, малолюдне, зручне для роздумів на самоті та інтимних зустрічей; крізь шиби заскленого фасаду з усіх його куточків, окрім невеличкої зали в глибині, відкривався вид на широку площу з фонтаном, платанами і високим темним церковним муром. Я любив стояти біля стойки і, попиваючи каву, пиво, *vin rouge*¹ або коньяк, споглядати цей пейзаж, особливо гарний, коли з-поміж свинцевих хмар, що, гнані передвесняним вітром, линули над площею, зненацька визирало сонце, і дерева та каміння на мить чітко вирізнялися в його холоднім сяйві. А біля стойки було тепло й затишно, сичала в клубах пари електрична кавоварка, з музичного автомата поряд неї лунала пісня Адамо «Падає сніг».

¹ Червоне вино (франц.).

В суботу бістро було зачинене, і я не так щоб дуже, але все ж трохи нудився, в певні години мені чогось бракувало. Чужі міста, навіть ті, які я непогано знаю і до яких звик, реально існують для мене лиш як декілька вулиць, що ними я день у день ходжу, та декілька ресторанів, котрі постійно відвідую. Я вже не ганяюся за враженнями, а пригод шукаю в добровільному обмеженні й повторюванні.

Востаннє на Сен-Сюльпіс я був на початку квітня, напередодні від'їзду, зайшов уранці випити чарку мартелю і ось тоді, вже за другою чарчиною, якою на прощання почастивав мене хазяїн, огрядний чоловіча в старомоднім пенсне, довідався про смерть Коленди. Це сталося першого квітня, зупинилося серце, на яке Коленда часто скаржився, хоча недуги, котрі завдавали йому стільки страждань і прикрощів, пояснював не хворістю, а якимись туманними, нібито вищими причинами, що сягали в далеке, але й досі ще не поховане минуле. Помер він буцімто нагло, на роботі.

З Колендою я познайомився, мабуть, біля стойки, здається, напередодні Нового року, але за яких обставин, не можу пригадати, бо і зустріч у Парижі з земляком — річ звичайна і сам Коленда нічим особливим не вирізнявся, був пересічний, сірий, непоказний, і обличчя в нього було таке ж невиразне. З дня нашого знайомства ми принаймні раз на тиждень зустрічалися в бістро. Вдень він завжди пив кассі, а ввечері дрібними ковточками цідив м'ятну настоянку, інколи ми виходили разом, і тоді я проводжав його до невеличкої друкарні на вулиці Мабійон, де він працював метранпажем. Ми з ним багато про що переговарили, а проте обличчя Коленди я не пам'ятаю, постать ще сяк-так, але обличчя геть зітерлося в пам'яті, не пригадую навіть, чорнявий він був чи білявий, що не лисий, то це певно, здається, сивуватий шатен, завжди ходив у береті; я запам'ятав лише його очі, запалені й сльозаві, він скаржився не тільки на спазми і гострі болі в серці, а й на хронічний кон'юнктивіт, тому я й запам'ятав його очі: маленькі, вицвілі, завжди пойняті сльозою, з червоними повіками; здається, і мордочка в нього була, як у кроля, а втім, я не певен цього, далєбі, не пам'ятаю.

Коленда не викликав у мене особливої симпатії, але й неприязні до нього я теж не почував, тоді я взагалі багато часу проводив на самоті, товариства не шукав, люди за мною також не ганялися; зустріч з Колендою в бістро була просто нагодою перекинутися десятком-другим фраз, що ні до чого не зобов'язували, бо й самі наші розмови не зобов'язували абсолютно ні до чого. Лише згодом я помітив, що Коленда, безперечно, свідомо, хоча манівцями й навпацки, посувався до певної мети. А втім, я даремно сказав: «безперечно», цілком можливо, що мені тільки так здавалося; принаймні я не сразу збагнув, що мій співрозмовник немовби перебував водночас у теперішньому й минулому часі і, може, саме тому справляв враження людини дуже непевної себе, неначе ступав по обмерзлій кригою землі, яка на кожному кроці вислизала йому з-під ніг. Але, як уже сказано, спочатку, і то досить довго, я не вловлював цієї хисткої роздвоєності, тож поводився з Колендою як людина, котра помічає двері лише тоді, коли їй дають у руки ключі, — явище у людських взаєминах досить часте.

Вже з першої зустрічі я міг зробити висновок, що Коленда не політичний емігрант, політика його зовсім не цікавила, як, зрештою,

і багато іншого: мабуть, він дуже рідко бував у кіно чи в театрі, принаймні я від нього про це ніколи не чув, у книжки теж навряд чи заглядав (щоправда, кілька разів я бачив у кишені його пальта «Парі суар»), у Парижі знав тільки квартал, де працював, та ще той, в якому жив, решта міста була для нього, немов далека чужа планета. Коленда був варшав'янин з діда-прадіда, народився, виріс і жив на Маримонті, аж поки восени 1942 року, попавши в облогу на вулиці, не опинився в Освенцімі, потім, під кінець війни, був у Бухенвальді і нарешті, вже недовго, в Дахау. Незабаром після визволення хотів повернутися на батьківщину, та коли довідався, що всі його близькі: батьки, брати й сестри, а також молоденька дружина загинули під час повстання², вирішив не поспішати з від'їздом; роботу за фахом міг знайти всюди, тож спершу працював у Мюнхені, а потім виїхав до Франції, до Парижа, заробляв непогано, одружився з французенкою, офіціанткою в кафе самообслуги на бульварі Сен-Мішель, нажив з нею двоє дітей, придбав скромну квартиру в районі Бастилії, а це зовсім не мало, коли зважити, що після війни він почав з нуля. До того ж Коленда, як я вже казав, не скидався на людину, що знемагає під гнітом переживань та болючих проблем; світ, який він собі створив і в якому жив: домівка, друкарня, бістро — оце, мабуть, і все, — не обтяжував його надто складними конфліктами, і він, так мені принаймні здавалось, мав підстави вважати, що йому пощастило, і був задоволений з життя.

Щось таке я й сказав йому одного разу, під час другої чи третьої зустрічі, коли він уже встиг розповісти про себе все найголовніше. Тоді Коленда відказав:

— Задоволений? Satisfait. Ah, oui, oui, je comprends³. Задоволений. Як вам сказати? Я тепер часто про це думаю. А от раніш не думав.

— Тобто коли?

— Avant la guerre⁴.

— Скільки ж вам було років, як вибухнула війна?

— Dix-neuf ans. Дев'ятнадцять.

— Небагато.

— Так, небагато. Але я не тому про це не думав.

— Значить були задоволені з життя.

— Ні, серце мав здорове.

Про серце він заговорив уперше, і я запитав, що з ним таке.

— У мене високий тиск, — одповів він.

— Дуже високий?

— Не можу спати, але це не через тиск.

— А ви звертались до лікаря?

— Для мого серця немає ліків.

«Типовий іпохондрик», — подумав я, а він допив своє кассі — була саме обідня пора, — і глянув на годинник.

— Il faut travailler⁵. Ви довго пробудете в Парижі?

— Трохи побуду, — відповів я, бо й сам не знав, на який час іще залишусь.

Скларося так, що зараз після Нового року я на два тижні виїхав до друзів у село, аж під Арль, повернувся вже в другій половині січ-

² Повстання у Варшаві проти гітлерівських окупантів у 1944 р.

³ Задоволений. Ах, так, так, розумію (франц.).

⁴ До війни (франц.).

⁵ Пора на роботу (франц.).

ня і чи не того ж самого дня застав Коленду в бістро; він саме допивав кассі, але коли я запропонував йому вихилити за компанію зі мною ще чарку, відмовився.

— Je ne peux pas boire⁶, — сказав він. — Дружина перед обідом п'є вино, mais moi поп⁷. Моя норма — одна чарка кассі, і то не щодня.

— Через тиск?

— Раніш я міг випити, голова в мене була міцна, але тепер вже ні. А в Польщі й досі багато п'ють?

— Мабуть що так.

— Мій батько, пам'ятаю, коли пив, то брав склянку з-під гірчиці.

— Банку.

— Банку. Я замолоду міг випити літр горілки, а то й більше, ну, за окупації, звісно, самогону, але п'яницею не був, сам один ніколи не пив, тільки в гурті з товаришами. Mais après la guerre c'est fini!⁸ Після війни вже не міг. А вас давно не було, я думав, ви виїхали.

Я пояснив, де був. Коленда замислився, кліпаючи своїми червоними повіками.

— Село. Я вже й забув, яке воно, справжнє село.

— А де ви проводите відпустки?

— Я не беру відпусток.

— Як? — здивувався я.

— Раніше брав, зразу після війни, але вже багато років не беру. Moi, je dois travailler⁹, бо коли не працюю, мені відразу стає гірше з серцем. Дружина з дітьми завжди на літо виїздять. Торік були у Бретані, тепер збираються до Іспанії. Ми маємо малолітражку, водить дружина, pas mal, moi поп¹⁰, рефлексі сповільнені, не можу зосередитись.

— Мабуть, ви перевтомлені.

— Перевтомлений? Чим?

— Ну, роботою, та ще й без відпочинку.

— Ah, поп, поп!¹¹ Я найбільше втомлююсь, коли нічого не роблю.

— А що на це каже ваш лікар?

— Le docteur¹² Корто? О, він хотів би, щоб я доживав віку на дозвіллі, як рантє. Останній раз я був у нього місяців зо два тому, і він мені прямо сказав: якби ви, мосьє Коленда, були розважною людиною, то чимскоріш продали б квартиру і купили в якому-небудь мальовничому містечку невеличку кав'ярню, хай би жінка порядкувала в ній, а ви б собі ловили рибу, ходили на прогулянки, гомоніли з сусідами, а ввечері посиділи б перед телевізором або зіграли дві-три партії в карти.

— Може, він і має рацію?

— Жермен теж так каже.

— От бачите!

На це Коленда відповів:

— Non, поп, cher monsieur,¹³ я б так не зміг. Я мушу працюва-

⁶ Я не можу пити (франц.).

⁷ А я ні (франц.).

⁸ Але після війни — кінець! (франц.)

⁹ Я мушу працювати (франц.).

¹⁰ І непогано, а я ні (франц.).

¹¹ Ні, ні! (франц.).

¹² Доктор (франц.).

¹³ Ні, ні, добродію (франц.).

ти. Хоч яке вже в мене серце, нехай і хворе,— де ж би йому бути здоровим? — але ще стукотить, а якщо я покину роботу і тільки ловитиму рибу та гулятиму, то колись воно мене задушить. Non, non, cher monsieur, ce n'est pas la vie pour moi¹⁴.

Крім останньої, це чи не єдина розмова з Колендою, яку я запам'ятав майже слово в слово, всі наступні, а їх протягом зими та навесні було чимало, розплилися в моїй пам'яті, немов патьоки на стелі; пам'ятаю тільки, що в них раз по раз згадувалося серце, котре точить якась таємнича недуга, не пов'язана з хронічною хворобою; пам'ятаю хистку роздвоєність мого земляка між сучасністю й минулим, а також скарги на слабкі очі; часом заходила мова і про буденні домашні справи, та чи не найбільше ми говорили про погоду і паризький клімат. Коли б не остання наша розмова, хоч тоді я не думав, що вона буде останньою, певне, Коленда незабаром взагалі розтанув би в імлі забуття, я не міг уявити його ніде, крім площі Сен-Сюльпіс. Зрештою, більшість таких випадкових і короткочасних знайомств поділяє долю передержаних фотознімків.

Пам'ятаю, був вечір, ледь туманний, теплий і вогкий, повний весняних пахощів; я мав зустрітись з кількома знайомими на Сен-Жермен, але не пішов, бо багато пити не мав охоти, а в ту пору мені було важко спілкуватися з людьми без добрячої порції алкоголю; я хотів зарання повернутись додому й почитати монографію Пентера про Пруста, тому від невеличкого ресторанчика на початку вулиці Гренель, де часто обідав і звідки міг із заплющеними очима добратися до площі Сен-Сюльпіс,— то була якраз одна з тих доріг, що ними я день у день ходив у цьому величезному лабіринті,— цілком машинально пройшов під ріденькою мжичкою кількесот кроків, майже радий, що після коротких ритуальних відвідин бістро, випивши дві, а може, три чарки коньяку, вернуся до себе на шостий поверх. Про Коленду я не думав, я не був настроєний на розмови, навіть такі, що ні до чого не зобов'язують, і якби ще з вулиці вгледів його біля стойки, то, мабуть, попростував би далі або повернув назад, щоб у найближчому бістро на самоті вихилити свою вечірню чарку мартелю. Та коли я ввійшов, відступати було вже запізно, ми мовчки привіталися, він, як завжди, був у береті: я замовив подвійний мартель; з музичного автомата линув голос Адамо; тільки розстебнувши просякле вологою пальто, я помітив, що перед Колендою стоїть не м'ятна настоянка, як звичайно ввечері, а велика чарка кассі.

— О! — мовив я, аби лиш не мовчати.— Ви зрадили свою звичку.

Тоді він підніс до губів бокатий келих, дрібненькими ковточками випив кассі, відставив келих і, ще частіше, ніж звичайно, кліпаючи запаленими повіками, озвався:

— Я взагалі не можу звикнути.

— До Парижа? — спитав я неуважно.

— Взагалі! Хочу звикнути — і не можу. Двадцять два роки ношу це в собі і ніяк не звикну. Як ви гадаєте, вже нема надії, що я колись звикну?

Я не сподівався такого признання, та не мав сумніву, що це щира правда: Коленда був не п'яний, але, безперечно, напідпитку. І в цьому стані послабленого самоконтролю він раптом розговорився:

¹⁴ Ні, ні, добродію, таке життя не для мене (франц.).

— Ну, скажіть, чому мене це спіткало? За що бог так мене покарав? Адже я з природи не мученик, я звичайнісінька людина, то чому зі мною таке скоїлось? Повірте, тисячі людей мають на сумлінні куди тяжчі гріхи, ніж мій, і їм нічого — звикли, живуть собі, серце в них не болить, безсоння не мучить. А я звикнути не можу. Чому, поясніть мені, за що? Коли ми познайомились, я вам сказав, що в сорок п'ятому хотів вернутись на батьківщину, але не вернувся, бо довідався, що всі мої близькі загинули,— то це неправда. А правда така: я б однаково вернувся, бо рідний край, навіть як і нема в ньому близьких, лишається рідним краєм. Я не вернувся,— слово честі, зараз Коленда каже чистісіньку правду, — бо боявся, що на батьківщині сумління мене дужче мучитиме, а як оселюся серед чужих, то все потроху загоїться, згладиться, і я звикну. І от бачите, батьківщину втратив, дружина моя чужоземка, діти вже французи,— і все це ні до чого, бо я так і не можу звикнути, весь час думаю й думаю про одне, воно стоїть переді мною, як кара. Ось послушайте: це трапилось в самому кінці, коли мене з Бухенвальду перевели в Дахау, я вже три роки пробув у таборах. Ми вантажили пісок на платформи, піску була ціла гора, я стояв за сонцем, але всю силу мою висотали табори, я геть знесилів, ледве на ногах тримався, ну, висипав яких п'ять чи десять лопат — хіба я знаю, скільки? А з другого боку вантажив росіянин, молодий, дужий хлопець, ми кликали його Ванею, він кидав і кидав пісок, мов машина, з його краю лежала купа піску, хоч він стояв проти сонця. Аж ось я здаля побачив — іде наглядач, та й кажу росіянину: «Ти, Ваню, стоїш проти сонця, мабуть, у тебе очі болять, як хочеш, можемо помінятись». Він усміхнувся, перейшов на моє місце, «спасібо» мовив та й знов заходився вантажити. За хвилину надійшов наглядач, спинився, побачив, що переді мною велика купа піску, а з того боку, де стояв росіянин, маленька, тоді підійшов до мене, забрав з рук лопату і двома ударами лопати забив Ваню, потім вернувся до мене, віддав лопату, поплескав по спині за те, що добре працюю, і подався далі. А я через це маю хворе серце, не сплю ночами й не можу звикнути до життя. Ви, може, думаєте, я не знав, що наглядач уб'є Ваню? Ні, я добре знав, що він це зробить, бо якби не знав, був би не помінявся місцем.

Це була, як я вже згадував, моя остання зустріч з Колендою, відтоді я обминав площу Сен-Сюльпіс, коньяк удень і ввечері пив в інших бістро, а в те, куди вчашав раніш, прийшов тільки раз, щоб попрощатися з хазяїном, напередодні від'їзду і про всяк випадок опівдні. Дізнавшись про смерть Коленди, я зробив сумну міну і сказав ті кілька слів, котрі в таких випадках годиться говорити, але в глибині душі відчув полегкість, що вже ніколи й ніде не зустріну мого випадкового знайомого з бістро на площі Сен-Сюльпіс.

Переклала Олена МЕДУШЕНКО